
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ / ATATÜRK UNIVERSITY

CULTURE AND CIVILIZATION

TÜRK HALK ANLATILARINDAN AHMEDİ’NİN
İSKENDERNÂME’SİNE DEV MOTİFİ

From Turkish Folk Talents to Ahmedî’s Masnavi İskendernâme
Giant Motif

Merve ÇELEBİ*

Doç. Dr. Sevda ÖNAL KILIÇ**

Geliş Tarihi/Received	Kabul Tarihi/Accepted	Yayın Tarihi/Published	Tür/ Type
13.01.2023	04.04.2023	24.04.2023	Araştırma
Atf/Citation: Çelebi, Merve ve Sevda Önal Kılıç (2023) “Türk Halk Anlatılarından Ahmedî’nin İskendernâme’sine Dev Motifi”, <i>Culture and Civilization</i> , 1 (4), 12-22.			

ÖZ

Türk kültürünün İslâmiyet öncesi anlatı geleneği mit, efsane, destan ve masallar ile oluşturulmuştur. Sözlü kültürün bu anlatı türlerine İslâmî dönemde kıssalar, halk hikâyeciliği ve mesnevi yazıcılığı da eklenerek Türk halk anlatıları daha geniş bir çerçeveye taşınmıştır. Söz konusu anlatı türlerinden biri olan mesneviler, içinde destan ve masal unsurları da bulunduran uzun manzum metinlerdir. Halk anlatılarında yaygın bir şekilde görülen dev motifi, mesnevilerde yer alan destan unsurlarından biridir. Dev motifinin dikkat çekici kullanımlarını gördüğümüz mesnevilerden biri de XIV. yüzyılda Ahmedî tarafından kaleme alınan *İskendernâme* mesnevisidir. Mitolojik bir kişilik olan İskender’in Kur’an’da yer alan Zülkarneyn kişiliğiyle iç içe geçmiş hikâyesinin anlatıldığı *İskendernâme* mesnevisi, içeriğinde pek çok destanî ve kültürel unsur barındırmaktadır. Özellikle, İskender’in devlerle olan mücadelesinin anlatıldığı sahnelerde, dev motifinin halk anlatılarıyla benzer özellikler sergilediği görülmektedir. Aynı zamanda *İskendernâme*’de dev motifi, İslâmî bir çerçeveye de taşınmıştır. Bütün bu özellikleriyle *İskendernâme* mesnevisinde dev motifinin destan ve masallarda sahip olduğu işlevle mücadele edilmesi gereken tehlikeli güçler bağlamının yanı sıra İslâm inanışındaki insanı kötülüğe sevk eden alçak nefsi sembolize eden geniş bir anlam çerçevesine ulaştığı görülmektedir. Bu çalışmada dev motifinin Türk halk anlatılarında hangi özellikleri ile yer aldığı hakkında bilgi verildikten sonra motifin *İskendernâme* mesnevisinde hangi amaçlarla nasıl kurgulandığı hakkında bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dev, halk anlatıları, mesnevi, Ahmedî, İskendernâme

ABSTRACT

The pre-Islamic narrative tradition of Turkish culture has been created with myths, legends, epics and tales. Turkish folk narratives have been moved to a wider framework by adding tales, folk storytelling and masnavi writing in the Islamic period to these narrative types of oral culture. One of the mentioned narrative types, masnavis are long verse texts that also contain epic and fairy tale elements. The giant motif, which is widely seen in folk narratives, is one of the epic

*Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, Erzurum/TÜRKİYE mervecelebi2586@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6376-097X

**Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum/TÜRKİYE sevdaonal@atauni.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4497-8409

elements in masnavis. One of the masnavis where we see remarkable uses of the giant motif is the *Iskendername* masnavi written by Ahmedi in the XIVth century. The *Iskendername* masnavi, in which the story of İskender a mythological personality intertwined with the personality of Zulkarneyn in the Qur'an is told, contains many epic and cultural elements in its content. Especially, in the scenes where Alexander's struggle with the giants is told, it is seen that the giant motif exhibits similar features with folk narratives, At the same time, the giant motif in *Iskendername* was moved to an Islamic framework. With all these features, it is seen that the giant motif in the *Iskendername* masnavi reaches a wide meaning frame that symbolizes the low self that leads people to evil in Islamic belief, as well the function of the giant motif in epics and tales, as well as the context of dangerous forces to be fought. In this study, after giving information about the features of the giant motif in Turkish folk narratives, an evaluation has been made about how the motif has been constructed in the *Iskendername* masnavi.

Keywords: Giant, folk narratives, masnavi, Ahmedi, İskendername

Giriş

Kendini ifade etme ve anlatma insanoğlunun en temel ihtiyaçlarından biridir. Bu ihtiyacın yansımaları olarak tarihin başlangıcından itibaren her toplum kendi anlatı türlerini ortaya çıkarmıştır. Bu durum Doğu kültüründe insanlığın ortak duygu ve düşünce kalıplarını, kolektif belleği ve toplumsal deneyimleri hikâyeleştirerek sonraki kuşaklara aktarma şeklinde varlık göstermiştir. Bundan dolayı Doğu toplumlarında hikâyeleştirerek anlatma, insanı, hayatı ve ötesini öğrenme, anlama ve anlatma becerilerinin en etkili ifade araçlarından biri olmuştur.

Türk kültürü İslâmiyet öncesi dönemde tahkiye geleneğini sözlü kültürün anlatı türleri olan mit, efsane, destan ve masallar ile oluşturmuştur. İslâmî dönemde ise sözlü kültürün devam edegelen bu anlatı türlerine kıssalar, halk hikâyeciliği ve mesnevi yazıcılığı eklenerek geleneksel Türk anlatı türleri daha geniş bir çerçeveye ulaşmıştır.

İnsan ve hayata dair her durum ve olayın tahkiye edildiği mesneviler, şüphesiz ortaya çıktığı kültür coğrafyasının insanların gündelik yaşamını da resmeder. Mesneviler, içinde destan ve masal unsurları da bulunduran uzun manzum metinlerdir. Mesnevilerde aynı zamanda mitler kaynaklı motifler, inançlar ve fantastik unsurlar gibi destan ve masallarda yer alan motiflerin bir çoğunu görmek mümkündür (Ünver 1986: 457). Halk anlatılarda yaygın bir şekilde görülen dev motifi bunlardan biridir.

Bu çalışmada Türk halk anlatıları ve Türkçe yazılmış klasik mesnevilerde yaygın bir şekilde görülen dev motifinin kökenleri ve işlevleri hakkında bilgi verildikten sonra bu motifin ilk dönem Anadolu sahası mesnevilerinden Ahmedi'nin *Iskendernâmesi*'nde nasıl kurulduğu hakkında bir değerlendirme yapılacaktır.

1. Dev Motifi

“Dev”; Farsça kökenli bir sözcük olup korkunç, olağanüstü güçlü masal yarattığı anlamlarına gelmektedir (TDK, 2023: www.tdk.gov.tr).

Türk halk anlatılarının önemli bir motifi olan dev, fiziksel özellikleriyle dikkat çeker. Başlarının iri ve birden fazla olması devlere insanüstü bir özellik katarken tek gözlü olup gözlerinin alınlarının tam ortasında olması; ağızlarının çok büyük olup insanı bile tek lokmada yutabilmesi; ellerinin, ayaklarının, kolları ve parmaklarının çok büyük olması; saçları, sakalları, bıyıkları, kıllarının çok gür olmasıyla beraber bu durumun dişi ve erkek devler arasında farklılık göstermesi; vücutlarının çok iri ve korkutucu olması, istedikleri

zaman büyüyüp küçülebilmeleri; don değiştirmeleri gibi özellikleri de insanüstü özellikler olup devlerin en belirgin özellikleri olarak görülür. Hatta dev analarının iri memelerinin olması ve bazı devlerin de yarı insan yarı hayvan şeklinde olmaları dikkat çeker (Şahin 2020: 13-14). Devlerin dikkat çeken diğer özellikleri arasında “hayvan besleme, kendi kılıcıyla veya özel kılıçla ölme, ikinci defa vurulunca dirilme, aptalca davranma, birden çok kardeşi olma, olağanüstü güçlere veya eşyalara sahip olma, kendilerine has dile sahip olma, gelirken yel-fırtına koparma, canının ulaşılması zor yerde olması (dış ruh), altın ve gümüş gibi zenginliklere ve güç kazandıran veya kaybettiren sulara sahip olma” (Atnur 2011: 138) da vardır. Bu bakımdan devler olağanüstü güçlerinin yanında insanüstü fizikî özellikleriyle de dikkat çeker.

Devler, yaşam itibarıyla genellikle insanlara benzerler: Yerler, içerler, uyurlar, evlenirler, çocukları olur... Yiyecek ve içecek olarak genellikle insan eti yer ve insan kanı içerler. Devler, iyi huylu da olsa kötü huylu da olsa genellikle insanlardan uzak alanlarda yaşarlar. Buralar genellikle “ormanlar, Kaf Dağı, kaynak suları, nehirler, göller ve çeşitli su kenarlarında, mağaralarda, kendi saraylarında ya da köşklerinde yaşarlar” (Şahin 2011: 17). Devler, genellikle kötü huylu olarak görülse de bazen iyi huylu olanları da mevcuttur. Aynı zamanda kötü huyluyken İslâmî kisveye bürünerek iyi huylu oldukları da görülür. Devler, güçlü ve korkunç görünümüne rağmen bazen insanların gücü karşısında korkak olabilir. Akılları kıt olan devler, zeki insanlar tarafından kolayca kandırılıp tuzağa düşürülebilirler. Acımasız ve merhametsiz olan devler, sadece insanlara karşı değil ailesi ve çevresindekilere karşı da acımasız ve merhametsiz olurlar. Devler, don değiştirip istediği insan şekline ya da varlıklara dönüşebildiği için destan kahramanına zor durumlar yaşatırlar. Özellikle kendilerinin şeklini değiştirdikleri gibi insanların da şekillerini değiştirebilirler (Şahin 2020: 19-20). Devlerin bu özellikleri kimi zaman insanlar tarafından eklemeler yapılarak abartılabilir. Kolektif hafızayla kötülük ve korkunun sembolü olarak günümüze aktarılan dev motifi; bu özellikleriyle sinema eserleri, hikâye ve masal kitapları gibi pek çok eserde kullanılmaya devam etmektedir.

1.1. Türk Halk Anlatılarında Dev Motifi

Türk halk anlatılarında dev, öncelikle masalarda karşımıza çıkar ve “masal yaratığı” olarak bilinir. Halk masalarında dev, bütün Türk kavimlerinde ortak olup çok eski zamanlardan günümüze kadar gelmekte hatta büyük bir bölümü dış tesirler yoluyla gelmektedir (Ögel 2006: 561). Masal motifleri geçmiş kültürlerden etkilenir ve geçmişin inançlarına göre şekillenir. Dev motifi de geçmişin yaşam şekli ve toplumun hayallerinin aktarımı olarak masalarda yerini alır. Bu durum da masalın temelini oluşturarak günümüze kadar ulaşmasında etkili olur.

Masalarda dev, genellikle kuyularda ya da yer altında yaşar. Hatta yaşamasalar bile masal kahramanı tarafından yine kuyuya ya da yerin altına gönderildiği şeklinde anlatımları vardır. Motifin bu şekilde kullanımına *Ayı Kulağı*, *Keloğlan ile Dev*, *Allah'ın Belası*, *Kırkıncı Oda*, *Kırk Oğlan*, *Ahmet Turan Mehmet Turan*, *Padişahın Üç Kızı*, *Değirmenci ile Tilki*, *Ahmet Şah* adlı masallar örnek olarak verilebilir (Yücel 1998: 38-39). Devler insanların fitratından çok farklı olsalar da tıpkı insanlar gibi onların da evleri ve aileleri bulunmaktadır. Hatta *Ay Kulağı* isimli masalda devlerin de tıpkı insanlar gibi karısı, çocukları, evi bulunmaktadır (Yücel 1998: 41).

Devler, diğer halk anlatılarında olduğu gibi masalarda da olağanüstü fizikî özellikleriyle dikkat çeker. *Ateşkâr Oğlan*, *Padişahın Üç Kızı*, *Ahmet Şah*, *Kırk Oğlan*, *Kırkıncı Oda*, *Bey Böyreğ*, *Altın Bülbül*, *Erlar Karısına Koca Olmaya Giden*, *Sır Saklamayan Padişah Kızı* adlı masalarda devlerin olağanüstü özellikleri dikkat çekmektedir (Yücel 1998: 39-40). *Saltuknâme*'de Cangal devin dokuz başı, *Boston Destanı*'ndaki Kempir/Celmozuz adlı devin dokuz başı, *Altay Anlatıları*'ndaki Celbegen'in çok başlı olması, yine Altay destanlarından olan *Köğüdey-Kökşin* ile *Boodoy Koo Destanları*'nda Celbegen'in yetmiş başı ve karısı Altın Targa'nın da altmış altı başının olması dikkat çeker. Bu örneklerden yola çıkarak, devlerin birden fazla başının olması destan kahramanına zorluk çıkarmaktadır. Aynı zamanda bu olağanüstü özelliği, insanlara farklı ve ilginç gelmektedir. Destanı da daha okunur kılmaktadır (Şahin 2020: 13). Devlerin dikkat çeken diğer bir özelliği ise ağızlarının çok büyük ve hatta insanları tek lokmada yutabilecek kadar geniş olmasıdır. Kazak destanı olan *Dotan Batır Destanı*, Köroğlu kollarından biri olan *Melike Ayyar Destanı*, Kırgız sahasında *Boston Destanı*, Yakut sahasında *Er-Sogotoh Destanı* gibi anlatılarda devlerin ağızlarının büyük olması anlatılır. Burada konu devlerin insanlarla münasebetleri üzerinden verilir (Şahin 2020: 14). "Devlerin saçları, bıyıkları, sakalları ve kılları da dikkat çeken bir başka fiziksel özellikleridir. Dişi devlerin saçları birden fazla örgüden oluşur. Erkek devlerin saçları, sakalları ve bıyıkları oldukça uzundur; vücutları kıllarla doludur" (Şahin 2020: 14). Bu durum da devleri insanlardan farklı kılmakta ve onları ürkütücü hale getirmektedir. Olağanüstü özellikleriyle insanları bazen korkutan bazen de insanlara güç veren bu varlık, Türk halk anlatılarında sıklıkla yer alır ve insanların hayal dünyalarına dokunur.

Devlerin boylarının uzun ve görünüşlerinin iri olması onları hem farklı hem de korkunç kılmaktadır. Mesela Köroğlu kollarındaki *Melike Ayyar Destanı*'nda, *Ural-Batır Destanı*'nda, Kırgızların *Er-Töştük* ve *Boston Destanları*'nda, Yakut sahasındaki *Er-Sogotoh Destanı*'nda devlerin vücut özellikleri hakkında bilgi verilir. Bunların yanında *Nart Destanları*'ndaki üç ayrı Emegenin de fiziksel özelliğine değinildiği görülür. Aslında devleri dev yapan ve onları insanlar karşısında güçlü ve korkunç kılan, fiziksel özellikleridir (Şahin 2020: 14-15). Destanlarda yer alan devler, genellikle kötü huylu olsalar da bazen iyi huylu oldukları bazen de kötü huyluyken destan kahramanının gücü karşısında iyiye döndükleri görülür. Kötüyken sonrasında iyi huylu olan devler, genellikle Müslüman olurlar. Bunun en güzel örneği de *Saltuknâme*'de Keyvan devde görülür. Dev, imana gelerek Müslüman olur. (Şahin 2020: 15-16). Bu bakımdan devlerin, aslında tek lokmada yutabilecekleri insanlar karşısındaki acizlikleri görülür ve Müslüman kisveye bürünmesi ile ona yeniden bir güç elbisesi giydirilir.

Devlerin olağanüstü özelliklerinden biri olan insan yeme eylemi, Türk halk anlatılarında karşımıza çıkar. Bu bakımdan devler, insanları kazan veya fırında pişirerek yer ya da ağızına atıp tek lokmada yutar. Bunun için de devlerin dişlerini bilemediği görülür. *Ateşkâr Oğlan*, *Dev Garısı*, *Dıngıl Ali*, *Onüç*, *Keloğlan ile Dev*, *Zölkarney Batır*, *Tanbatır* masalarında bu konudan bahsedilir (Atnur 2011: 138-139). Devler, ilginç olarak insan eti kokusunu alırlar. Mesela *Kül Eşek*, *Çocuğun Rüyası*, *Öç Dus*, *Zölkarney Batır*, *Altınçeç*, *Bir Tuğan İki Batır*, *Kamır Batır minen Ubırlı Karsık* masalarında devlerin sözü edilen özelliği görülür (Atnur 2011: 139).

Devler, masal içinde şekil değiştirme özelliğine sahiplerdir. Bazen insan bazen hayvan şekline büründükleri gibi cansız varlıkların şeklini de alabilirler. Bu özelliğiyle masal kahramanına güçlük çıkarırlar. Yine de masal kahramanı karşısında bazen korkarak

kahramanın yanında yer alabilir, kahramandan kaçabilir ya da kahraman tarafından öldürülebilir. Ama genellikle de masal kahramanı tarafından öldürüldüğü şeklinde karşımıza çıkmaktadır. *Kara Dirhem Hokkası*, *Yarımca* gibi masalarda bu özellik görülmektedir (Yücel 1998: 41).

Mitik dönemde insan zihni, güç yetiremediği korkutucu doğa olaylarını, olağanüstü güçler ve varlıklarla ilişkilendirerek anlamlandırmaya çalışmıştır. Mitik anlatılarda karşılaşılan olağanüstü varlıklardan biri de devlerdir. “Dev motifinin ışık, güneş ve ateşle de ilgili olduğu düşünülürdü. Eski inanışlarda, güneşin tutulmasını devlere bağlarlardı. Hikâyelerde devin gelişi şöyle anlatılmıştır: Önce gök gürlemesi, yıldırım çakması, yerin titremesi ve aşağı inen kara bulutun içinden koca bir dev kadının akması. Bu karakterle, güneşe düşman olan doğa olayları arasında bir bağlantı düşünülür.” (Beydili 2003: 169). Tatar sahasında *Akkurt* masalı, Özbek sahasında *Kulal Eke* masalı, Horasan Türklerinde *Oğlan ve Deve* masalında doğa olaylarıyla birlikte dev motifi ele alınır (Bahadır 2019: 123). Yağmurun yağması, gök gürlemesi, kar yağması gibi olumsuz hava olayları devin geldiğinin habercisi olurken güneşli günlerde, açık havalarda devin gittiği gibi yorumlar yapılır. Özellikle kırsal alanlarda deve yapılan bu yorumlar, halk kültürü içinde yaşamaya devam etmiş ve dev nesilden nesle aktarılan bir motif haline getirmiştir.

Devler masalarda genellikle olumsuz bir anlam taşırlar. Ama bazen dev anaları ve kadın devlerin masal kahramanına yardımcı olduğu da görülür. *Çember Tiyar*, *Avcı Mehmet'in Oğlu*, *Gülükan*, *Ateşkâr Oğlan*, *Kotan* gibi masalarda bu özellik görülmektedir (Yücel 1998: 40). Masalarda erkek devlerden ziyade kadın devler daha merhametlidir. Bahadır (2019) makalesinde, “devin memesinden emerek onun evladı olma motifi incelediğimiz sahalar içerisinde Anadolu sahasına has bir özellik göstermektedir” (126) şeklinde bilgi verir ve Anadolu sahasında kahramana zorluk çıkaran devlerin olumlu özelliğiyle de var olduğuna dikkat çeker. Gümüşhane-Bayburt masalarında *İnsan Yiyen Kız*, Taşeli masalarında *Padişahın Üç Kızı*, Yukarı Çukurova masalarında *Nar Adlı Kız*, masal anası Kezban Karakoç'un söylemiyle *Ah Koymaz*, Uşak derlemelerinden *Müşkül Ali*, Gagavuz masallarından *Dev Adamın Oolu* masalarında devin masal kahramanını evlat edinmesi anlatılır (Bahadır 2019: 126-127).

“Devin karısının, kızının yahut akrabalarının yardımıyla dev alt etme Türk dünyası masallarının çokça rastlanan bir motiftir” (Bahadır 2019: 127). Kazan Tatar masalarında *Dev Molla ve İhtiyar Balıkçı* masalarında, yine Kırım Tatar sahasında *Padişahın Oğlu* masalında devin alt edildiği görülür (Bahadır 2019: 127-128). Devler genellikle kötü varlıklar olarak bilinse de bazen masal kahramanına yardım ve kılavuzluk da ederler. Uygur masalında *Hezim ile Cadı*, Özbek masalında *Almıs Batur*, Tatar masalında *Cılançay*, Hakas masalında *Işık Işıkoğlu Hakan*, Kazan-Tatar masalarında *Dutan Batır*, Türkmen sahasında *Avcı* masalarında dev olumlu bir şekilde masal kahramanına kılavuzluk eder (Bahadır 2019: 128-129).

Masalarda sihir ve büyü yapıp üstün güç konumuna gelebilen devlerin, bu durumu olumlu yönde de kullandıkları görülür. Mesela Uygur sahasında *Ejderha Yiğit*, *Zirek*, *Bülbülgoya*; Tebriz sahasında *Pashlı Kılıç* masaları devin bu güç durumundan bahseder (Bahadır 2019: 130-131). Masalarda genellikle devin masal kahramanını yemesi ile karşılaşılır. Ama bazı Türk dünyası masalarında kahramanın canını tehdit eden kötülükten onun canını kurtardığı da görülür. Gagavuz sahasında *Büücü Padişaa Hem Dev Oolu*; Özbek

sahasında *Hüner Öğrenen Çocuk, Kulal Eke ve Bahtlı Kel*; Uygur sahasında *Emir Göroğlu* masallarında devin kahramanı koruması ve kurtarması anlatılır (Bahadır 2019: 131-132).

Tek gözlü devlerin gözleri genellikle alınlarının tam ortasında yer almaktadır. *Dede Korkut Kitabı*'ndaki “*Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy*”da yer alan Tepegöz'ün de alınının ortasında tek gözü bulunmaktadır. Türlü kötülükler yapan Tepegöz, sonunda Basat tarafından kendi kılıcıyla öldürülür (Derdiyok 1993: 8). Türkistan'da *Cengiznâme* adlı eserde Şaba Sokur da tek gözlü ama iyi huylu bir devdir. *Nart Destanları*ndan olan *Alavgan* ve *Karaşavay*'da yer alan Emegen kadın ve on sekiz kızı da tek gözlüdür. Kazak sahası *Dotan Batur Destanı*nda görülen Celmavız, Kırgız sahası *Ertöştük Destanı*nda görülen Celmoguz/Celmavız da tek gözlüdür (Şahin 2020: 13-14).

1.2. Türkçe Mesnevilerde Dev Motifi

Klasik Türk edebiyatının uzun anlatı metinleri olan mesneviler içinde destan, masal ve hikâye unsurları bulunduran edebî metinlerdir. Özellikle iki kahramanın romantik hikâyesi etrafında kurgulanan aşk ve macera mesnevilerindeki motifler, çoğunlukla halk anlatılarının motif yapısıyla benzerlik gösterir.

Mesnevilerde kahramanın âşık olmasıyla başlatılan olay örgüsü uzun bir macera bölümüyle ile devam eder. Bu macera kurgularında sıklıkla karşılaşılan devlerle ve fantastik varlıklarla savaşıma motifi, kökenleri Türk destan ve masallarına kadar uzanan arketipsel bir motiftir. Gelenekli anlatı metinlerinde “dev”, bireysel düzlemde kahramanın erginlenme sürecinde mücadele ettiği korkularının ve otorite figürün, toplumsal düzlemde ise toplumu tehdit eden tehlikenin sembolüdür (Champel 1999: 382). İnsanın ilk imgeleri olarak tanımlayacağımız arketipler (Jung 2015), içinde özellikle kahramanın erginlenmesinin ve kahramanlık gücünü ortaya çıkarmasının sembolik gösterileri olan “tehlikeli güçle mücadele etme” motifi, aynı zamanda kahramana Tanrısal bir güç de kazandırır. Bu özelliğiyle mesnevilerdeki kahramanlar destan kahramanlarına yaklaştırılır ve olağanüstü güçler yüklenir.

Mesnevilerin ana kahramanları, çoğunlukla idealize edilmiş tiplerden oluşur. Bu dikkatle incelendiğinde kurmaca karakterler içinde tipik “romans kahramanı” özellikleri sergilerler. “Romans karakteri, doğanın olağan kanunlarının kısmen askıya alındığı bir dünya üzerinde hareket eder: Bizim için doğal olmayan cesaret ve sabrın olağanüstülüğü, onun için doğaldır ve romansın ön kabulleri bir kez kurulduğunda büyülü silahlar, konuşan hayvanlar, dehşetli canavarlar, cadılar ve mucizevî gücün tılsımları hiçbir olasılık kuralını ihmal etmezler” (Frye 2015: 60). İdealize edilmiş bu karakter özellikleriyle mesnevi kahramanları, destan kahramanlarıyla ortak özellikler sergilerler. Bu bağlamda hem destanlarda hem de mesnevilerde sıklıkla yer verilen devlerle mücadele sahneleri, kahramanların olağanüstü güçlerini ortaya çıkarması bir başka ifadeyle kahraman kimliğine kavuşması için uygun zemini ortaya çıkarır.

2. Ahmedî'nin *İskendernâme* Mesnevisinde Dev Motifi

Fars edebiyatında Genceli Nizamî tarafından yazılan *İskendernâme*, Türk edebiyatına Ahmedî tarafından çevrilmiştir. Aslında Ahmedî'nin yaptığı bu çalışma çeviriden ziyade Nizamî'ye yazılmış olan bir naziredir ve söz konusu eser üzerine yazılmış ilk naziredir. 1389-90'da tamamlandığı bilinen eser, uzunca bir girişle başlayıp on yedi tane “dâstân” adı verilen bölümden oluşmaktadır. “Dâstân” başlıkları altında da İskender'den önceki olaylardan

başlanarak Doğu edebiyatının ortak konularından olan Makedonyalı Büyük İskender'in ölümüne kadar süren savaşları, maceraları, yolculukları ve başka serüvenleri de anlatılmaktadır. Aynı zamanda eserin edebî görünüm elde edebilmesi için İskender'in gönül maceralarına da yer verilmekte ve İran edebiyatında kaleme alınmış olan *İskendernâme* mesnevilerinden daha farklı bir muhtevayla okuyucunun dikkatini çekmektedir (Kartal 2015). Ayrıca her dâstânın sonunda da anlatılanların neleri temsil ettikleri ifade edilmektedir. Özellikle Kur'an'da geçen Zülkarneyn'in kişiliği İskender'in kişiliği içinde eritilerek anlatılır. Eser; hikâye kurgusunun içinde yer alan coğrafya, astronomi, felsefe, ahlâk, din, tasavvuf, tıp, siyaset, metalürji, tarih gibi alanlarla zenginleştirilmesinin yanı sıra Türk edebiyatına ansiklopedik anlamda da kapı aralamaktadır (Avcı 2021).

Ahmedî eserinde Nizâmî ile Firdevsî'yi örnek almış ve kendi üslubunu kullanarak kaleme aldığı bir eser vücuda getirmiştir. Mesnevisi on yedi dâstândan oluşur ve devle ilgili kısım onuncu dâstânın içerisinde yer alır. "Fâilâtün fâilâtün fâilün" vezniyle yazılan eser; vezni, düzeni, şairin konuları veriş şekli ve döneminin ilim seviyesine göre dinî, ahlâkî ve hayatî telkinlerde bulunması İran edebiyatındaki şeklinden daha farklı ve orijinal bir seyir yakalamasını sağlamıştır. Eserin içinde yer alan ilk Türkçe Osmanlı Tarihi olan "*Dâstân-ı Tevârih-i Mülûk-i Al-i Osman*" adlı parçada Ahmedî tarihi konuları gerçek olarak anlatır ve eser, Türk edebiyatının ilk mevlidlerinden olması bakımından da değer taşır. Üç yüz otuz dört beyitten oluşan bu parça, manzum Osmanlı tarihinin de başlangıcı sayılan ilk Türkçe Osmanlı vekayinâmesidir. Aynı zamanda siyasetnâme özelliği de içermektedir (Kartal 2015). Mitolojik bir kişilik olan İskender'le Kuran'da adı geçen Zülkarneyn kişiliğinin iç içe geçtiği bu epik hikâyede, olay örgüsü pek çok destanî motifi barındırır. Bu bağlamda Türk mesnevi geleneği içerisinde epik destan geleneğinin izlerini taşıyan en karakteristik örneklerden biridir.

İskendernâme'de "dev" motifi, ilk olarak İskender'in cinlerle savaştığı sahnede karşımıza çıkar. İskender Horasan'a gideceği sırada yolda kendisine cin haberleri ulaşır. Mâzenderân'a geri dönen İskender, cinin ilmiyle devleri kendine gece gündüz kulluk ettirdiğini görür:

İy niçe dîv'eyleyiben ol zebûn

Bend urup çekmişdi ol çâha nigûn (4146)

Niçesin dah'idüp ilmi-y-ile râm

Kullih itdürürdi rûz u şeb müdâm (4147)

Akıllı bir komutan olan İskender'in cinlerle savaşı güçlü tasvirlerle verilir. İskender'in bin tane sağlıklı fil getirmesi bu etkiyi artırır. Fillerin gücü ve büyüklüğü cinlerin etkisi altındaki devleri korkutmuştur. Devler, çok büyük olmaları ve türlü güçlere sahip olmalarına rağmen karşılarındaki bu güç tarafından korkutulabilmektedir:

Pes getürdi şâh otuzbiñ zinde-fl

K'amı gördi dîv cengine sebîl

Böyledür ehl-i Azâimden habar

Kim görincek fili dîv ürker kaçar (4151-4152)

Mâni isimli Çinli bir ressam tarafından yapılan resimlerin toplandığı mecmuaya *Erjeng/Erteng/Engelyûn* denir (Canım 2016: 60). *Erjeng* ismi aynı zamanda *Şehnâme*'de Rüstem'in savaştığı bir dev olarak anılır. Rüstem'in "bir aslan gibi korkusuzca onu kafasından, kulağından ve kollarından korkusuzca yakalayıp kellesini gövdesinden ayırdı. Sonra bu kelleyi kanlı kanlı kaldırıp oradaki diğer devlerin arasına fırlattı. Onun güzünün gücünü ve pençesinin büyüklüğünü gören devlerin yürekleri parçalandı. Yerlerini yurtlarını, evlerini barklarını unuttular; babalar çocuklarını çiğneyerek kaçtı." şeklindeki cesurluğu anlatılarak Rüstem'in *Erjeng*'e olan üstünlüğü dile getirilir (Firdevsî 2017: 301-304). Bu şekilde bir dev ismi olarak da kullanılan *Erjeng*, Ahmedî'nin *İskendernâme* mesnevisinde de devlerin başı olarak görülür. *İskendernâme*'de *Erjeng*'in hükümdara hadsizce laf söylemesi üzerine hükümdar, devleri cezalandırır:

Dîv-i Erjeng idüp âheng-i musâf

Şehriyâra karşı bî-hadd ürdi lâf (4160)

İskender'in savaştaki hüneri karşısında devin tembelleştiği ve pasifleştirildiği anlatılır. Devin canına karışıklık ve gürültü düştüğünden söz edilerek güç karşısında yine güçsüzlüğünden söz edilir:

Bir azîmet cinniye karşı dürüst

Şöyl'ohudî şâh ki oldı dîv süst

Düşdi dîvüñ cânına teşvîş ü şûr

Kalmadı hergiz teninde tâb u zûr (4165-4166)

Erjeng'in yüreğinin kılıç ile yarıldığını gören devler, savaşa girerler. Yerden insanlar ve havadan uğursuz devler arasında büyük bir savaş yapılır. İnsanlar ve devler arasındaki bu savaşın çok çetin geçtiği anlaşılır:

Yirden insân u hevâdan dîv-i şûm

Çâre-ger olmuş arada şâh-ı Rûm (4170)

Devler, kendi tabiatlarına uygun olmayan şeyler karşısında aciz kalabilmektedir. Eserde devlerin davul, ney, sıbh gibi müzik aletlerinin çalmasına dayanamadıkları görülür. Hatta nara vurulup askerler bağıştıkça devlerin havadan yere döküldükleri anlatılır:

Kûs u sıbh u nây itdükce hurûş

Dîv başından giderdi akl u hûş

Na're urup leşker itdükde giriv

Dökilür-idi hevâdan yire dîv (4172-4173)

Şah, savaşta düşmanlarını perişan eder. Ama sonrasında bir uğursuz dev, birdenbire Şah'ın boynuna biner. Devin ayağı teşbih yoluyla kayışa ve uzun ipe benzetilir. Bu sayede devin gücü ve olağanüstülüğü abartılır ve metne fantastik bir boyut eklenir. Hatta ayağı uzun

ip olarak Şah'ın vücudunu bağlaması Şah'ı çaresiz bırakır ve Şah'ın nefesi gider. Şah'ın, *Azâim* duasını okumasıyla karşı taraf zayıflar, onlardan akan sel ve kaynayan sular olur. Kirdigâr'ın da gökten inerek devi vurmasıyla dev parça parça olur. Allah'ın sonsuz ve ebedî, muhtaç olmayan ama kendisine muhtaç olana yardım eden anlamındaki "*Samed*" ismini kullanarak savaşta İskender ve ordusuna yardım ettiğinden söz eder. Cin ve ordusunun da azapla düştüğü ve zayıfladığı, devin de lanetlenmiş olduğu anlatılır.

Eserin bu bölümünde muhtevaya İslâmî yorumlar eklenerek tüm zorlukların kilidinin Allah'ta olduğu anlatılır. Şah'ın *Azâim* duasını okumasıyla Allah ona yardım eder. Kirdikâr yani Allah da insana bu fethi verir ve sevgiyi cinden alır. Bu şekilde savaşta perişan olan cinler kaçar, devler ise Şah'a bağlanırlar. Bütün emirlerine köle olurlar:

Dîvler dahı müsahhar oldılar

Cümle fermânına çâker oldılar (4208)

Mesnevîde dev, "*nefs-i şûm*" olarak tanımlanmış ve bu ifadeyle devin kötülüğü emreden nefis "*nefs-i emmare*" olduğu vurgulanmıştır:

Kim-durur Erjeng-i dîv ol nefs-i şûm

Akl didüğüm-durur sâlâr-ı Rûm (4225)

Eserin sonunda Ahmedî kendi adını kullanır. Bu bölümde Allah'a seslenerek nefsinin devine karşı zayıf kılmaması duasıyla metni tamamlar. Benlik tehlikesinden kendini uzak tutmasını, asıl mutluluğun 'birlik' bilincinde olduğunu ifade eder. Yani nefsinin onu zayıf kılmasını istemez. Bunu da üçüncü tekil kişi ağzından, sanki kendisi değil de başkasına istiyormuş gibi anlatır. "*Gani*" ismini kullanarak tek ve gerçek mutlağın Allah olduğunu ifade eder ve onuncu dâstâna son verir:

Ahmedî'yi lutf kıl iy Reh-nümûn

Nefsinüñ dîvine kılmağıl zebun

Kendülik evsâfin andan eyle kam'

Kim irişe tefrika yirine cem'

Aña sen olgıl İlâhî reh-nümûn

Koma kim nefsi kıla anı zebun

Lutfuñ-ıla eyle kılğıl sen anı

K'ana pâ-bend olmaya mâ u meni

Kılma meftûn anı dînyâ câhına

K'olmaya mahbûs ukbâ çâhına

Senden artuhdan ne kim var iy

Ganî Fazluñ-ıla bî-niyâz itgil anı (4241-4246)

Sonuç

Türkçe mesnevi metinlerinde sıklıkla karşılaşılan devlerle ve fantastik varlıklarla savaşıma motifi, kökenleri Türk destan ve masallarına dayanan bir motiftir. Türk halk anlatılarında “dev”, bireysel düzlemde kahramanın erginlenme sürecinde mücadele ettiği korkuların, toplumsal düzlemde ise toplumu tehdit eden tehlikenin sembolüdür. Mesnevilerde bu motif İslâmî yorumlar da eklenerek zengin bir anlam çerçevesine ulaşmıştır. Bu bağlamda Ahmedî'nin *İskendernâme* mesnevisinde dev motifinin çok katmanlı bir şekilde kullanımına şahit oluruz. *İskendernâme*'de dev motifi öncelikle insanlığın ortak bilinç dışındaki korkuları bir başka ifadeyle büyük ve tehlikeli güçleri ifade etmektedir. Bu bağlamıyla devlerle mücadele sahnelerinin metinde kahramanın gücünü sergilemek için kurgulandığı görülür. Bu sahnelerde mesnevi kahramanı destan kahramanı ile ortak özellikler sergiler. Bunun yanı sıra *İskendernâme*'de dev motifine İslâmî yorumlar eklenerek devlerin kötülüğü emreden alçak nefsin sembolik bir aracına dönüştüğü görülür. *İskendernâme*'nin münacat kısmında da yer alan ‘nefsinin devi’ ifadesi bu benzetmeyi açıkça ortaya koyar. Şair, Allah'a ‘Ey Gani’ şeklinde seslenerek nefsinin devine zayıf düşmemesi için yardım ister. Ahmedî, nefsinin deve benzeterek nefsin bazen çok güçlü bazense güçsüz olabildiğini ifade eder.

Bu çalışmada dev motifinin Türk halk anlatılarındaki kullanım amaçları ve işlevlerinden yola çıkılarak ilk dönem Anadolu sahası mesnevilerinden *İskendernâme*'de ulaştığı anlam genişlemesinin izleri takip edilmeye çalışılmıştır. Türk halk anlatılarında kahramanın gücünü sergilemek için mücadele etmek zorunda kaldığı bireysel ve kolektif korkuları aynı zamanda toplumu tehdit eden tehlikeleri sembolize eden dev motifinin, *İskendernâme* mesnevisinde bu anlamların yanı sıra İslâmî yorumlar eklenerek çok katmanlı bir anlam dünyasına ulaştığı görülmüştür.

KAYNAKÇA

Akdoğan, Yaşar (2012) *Ahmedî İskender-nâme*, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Atnur, Gülhan (2011) “Anadolu, Tatar (Kazan) ve Başkurt Türklerinin Masallarında İnsan Yeme (Yamyamlık) Motifi”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (9), 132-151.

Avcı, İsmail (2021) "İskender-nâme (Ahmedî)", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü* (erişim tarihi: 10.01.2023).

Bahadır, Yeliz (2019) “Türk Dünyası Masallarında İyi Huylu Devler ve Fonksiyonları”, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, (14), 121-134.

Beydili, Celal (2003) *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, (Çev.: Ercan, Eren), Ankara: Yurt Kitap-Yayın.

Canım, Rıdvan (2016) *Divan Edebiyatının Kaynakları*, İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 60.

- Champel, Joseph (1999) *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Derdiyok, İbrahim Ç. (1993) “Dede Korkut Hikâyelerindeki Olağanüstü Motifler ve Kaynakları”, *İçel Kültürü Dergisi*, (27), 3-9.
- Firdevsî (2017) *Şahnâme*, (Çev.: Lugal, Necati), İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 301-304.
- Frye, Northrop (2015) *Eleştirinin Anatomisi*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Jung, Carl G. (2015) *Dört Arketip*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Kartal, Ahmet (2015) “AHMEDÎ, Tâceddîn İbrâhîm bin Hızır”, *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü* (erişim tarihi: 10.01.2023).
- Ögel, Bahaeddin (2006) *Türk Mitolojisi*, Cilt: II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 561-566.
- Özdemir, Serdar D. (2019) “Evliya Çelebi Seyahatnâmesi’nde Dev Motifi”, *Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi*, 813-824.
- Şahin, Özlem (2020) “Türk Destanlarındaki Devlerin Genel Özellikleri ve Türk Mitolojisi ile İlgileri”, *Yenisey*, Yıl: 1, Sayı: 1, 11-24.
- Tdk, Türkçe Sözlük, Erzurum, (erişim tarihi: 10.01.2023), www.tdk.gov.tr
- Türker, Ferah (2012) “Altay Türklerinin Anlatmalarında Mitik Bir Varlık: Celbegen”, *Milli Folklor*, 94, 81-90.
- Ünver, İsmail (1986) “Mesnevi”, *Türk Dili Dergisi Türk Şiiri Özel Sayısı*, Ankara.
- Yücel, Ayşe (1998) “Masallarda Dev ve Yaratılış Destanındaki Benzerleri”, *Millî Folklor*, 39, 38-45.